

EWA BIAŁEK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

<https://orcid.org/0000-0003-3868-5001>

PRZYPISY TŁUMACZA W KRYMINALE RETRO

TRANSLATOR'S FOOTNOTES IN THE RETRO CRIME NOVEL

The study's subject is the translator's footnotes in specific crime literature – retro crime novel. The author discusses its genre features and analyzes the types of translator's footnotes and its content. The translation includes linguistic, encyclopedic and editorial footnotes. Based on their analysis, we can speak of a particular strategy: striving to explain the general background of retro crime story (epoch), and to a lesser extent local (the city and associated with it proper names).

Keywords: retro crime novel, translator's footnotes, cultur-specific words, proper names

O POWIEŚCI KRYMINALNEJ

W literaturze XX/XXI w. sporą popularność zyskała powieść kryminalna retro (inaczej retrokryminał, kryminał retro). Wskazują na to nie tylko nagrody literackie przyznawane ich autorom czy rankingi preferencji czytelników jako mierniki gustów i sławy, ale też nowsze opracowania naukowe poświęcone problematyce powieści kryminalnej jako jednemu z gatunków literatury popularnej¹.

Co wyróżnia powieść kryminalną utrzymaną w stylu retro? Zdaniem Jakuba Z. Lichańskiego, akcja polskich retrokryminałów napisanych po przełomowym roku 1989 rozgrywa się w przeszłości, często w okresie międzywojennym². Adam Mazurkiewicz stwierdza, że preferowanie wybranego okresu „to właściwość większości kryminałów

¹ Zob. monografie wieloautorskie: A. Gemra (red.), *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*, emg, Kraków 2014; E. Bartos, K. Niesporek (red.), *Literatura popularna. Tom 3: Kryminał*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

² J. Z. Lichański, *Współczesna powieść kryminalna: powieść sensacyjna czy powieść społeczno-obyczajowa? Próba opisu zjawiska (i ewolucji gatunku)*, w: A. Gemra (red.), *Literatura kryminalna...*, s. 13.

retro”³. Należy do nich cykl o komisarzu Maciejewskim autorstwa Marcina Wrońskiego. W otwierającej go powieści *Morderstwo pod cenzurą* z Lublinem w tle akcja rozpoczyna się w listopadzie 1930 roku⁴. Z racji ulokowania wydarzeń w konkretnym mieście cykl bywa nazywany „lubelskim”. Literaturoznawcy rosyjscy jako datę wyznaczającą przynależność rodzimych utworów do grupy retrokryminałów uznają rok 1917 rozpoczynający nowy etap w historii (akcja jest osadzona do tej daty jako granicznej)⁵.

KRYMINAŁ RETRO: ODRĘBNY GATUNEK CZY SUBGATUNEK?

Znawcy literatury kryminalnej wyodrębniają kryminał historyczny oraz retrokryminał. Paweł Kaczyński postuluje rozgraniczenie obu odmian, a kryterium pozwalającym na to rozróżnienie byłyby „moment narodzin nowoczesnych instytucji policyjnych, metod i technik śledczych”. W retrokryminale bohaterem może być detektyw jako przedstawiciel profesji późniejszej lub policjant śledczy⁶. Są też głosy za traktowaniem retrokryminału jako odmiany/wariantu kryminału historycznego (subgatunek)⁷. Utwory tego typu wyróżniają się historyczno-kulturową stylizacją realizowaną poprzez starannie dobrany zestaw środków językowych tworzących koloryt epoki, w tym onimy. Zdarzenia, choć fikcyjne, mają miejsce w czasie oznaczonym konkretnymi datami⁸, co potwierdza powieść *Morderstwo pod cenzurą* (daty ze wskazaniem dni tygodnia, np. 15 listopada 1930 roku, sobota).

Współczesne oblicza miast niewątpliwie bazują na ich przeszłości: przeszłości zarówno wskrzeszanej, jak i tej kreowanej przez słowo pisane. Taką misję można przypisać wielu książkom, których akcje

³ A. Mazurkiewicz, *Tendencje rozwojowe współczesnej polskiej literatury kryminalnej*, w: A. Gemra (red.), *Literatura kryminalna ...*, s. 167.

⁴ M. Wroński, *Morderstwo pod cenzurą*, Redhorse, Warszawa 2007.

⁵ И. А. Гусейнова, *Средства воссоздания исторического колорита в современных отечественных ретродетективах*, „Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки” 2016, nr 6 (745), s. 48, <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-vossozdaniya-istoricheskogo-kolorita-v-sovremennyh-otchestvennyh-retrodetektivah> (30.10.20).

⁶ P. Kaczyński, *Kryminał historyczny – próba poetyki*, w: A. Gemra (red.), *Literatura kryminalna...*, s. 192.

⁷ E. Krzywicka, *Polska powieść kryminalna retro. Człowiek przedstawiciele subgatunku i ich pomysły na cykle*, w: E. Bartos, K. Niesporek (red.), *Literatura popularna...*, s. 206.

⁸ И. А. Гусейнова, *Средства воссоздания...*, s. 47–48.

toczą się w scenerii konkretnych miast (to choćby powieść *Mistrz i Małgorzata* Michaiła Bułhakowa z Moskwą w tle; chodzenie po śladach jej bohaterów jest jedną z turystycznych atrakcji podczas pobytu w rosyjskiej stolicy). Lublin dba o swoje miejsce na turystycznej i kulturalnej mapie Polski oraz pogranicza (to m.in. start w konkursie Europejska Stolica Kultury 2016 oraz liczne inicjatywy ożywiające miasto). Można rzec, że twórczość lubelskiego pisarza dobrze wkomponowała się w te promocyjne trendy, co nie mogło przejść bez echa na poziomie „małej ojczyzny”, jaką jest samo miasto⁹.

CZY ROSJANIE CZYTUJĄ KRYMINAŁY?

Jedne z nowszych danych (2019) mówią, że po kryminały sięga 23% czytelników rosyjskich¹⁰, z kolei badanie opinii publicznej sprzed dwóch lat (2018) wskazuje, że zagraniczne powieści kryminalne cieszą się sympatią 12% odbiorców¹¹. Mistrzami, a w zasadzie mistrzyniami gatunku w Rosji są kobiety. Aleksandra Marinina i Daria Doncowa należą do najbardziej rozpoznawalnych i poczytnych w tym gronie. Nie sposób pominąć w kontekście powieści kryminalnej Borisa Akunina. Ich twórczość, obok literaturoznawców, analizują przekładoznawcy¹², jest ona także wykorzystywana do celów leksykograficznych¹³.

Z cyklu książek o komisarzu Zydze Maciejewskim w tłumaczeniu na język rosyjski ukazały się dotychczas dwie pozycje: *Нецензурное убийство (Morderstwo pod cenzurą)* oraz *Кинотеатр „Венера” (Kino Venus)*. Z biogramu pisarza dla mediów utrzymanym w lekko żartobliwym stylu można dowiedzieć się, że: „Niektóre kryminały

⁹ Zob. biogram pisarza: <https://marcinwronski.art.pl/pl/biogram> (30.10.20).

¹⁰ *Стало известно отношение россиян к чтению книг*, 8.08.19, <https://lenta.ru/news/2019/08/08/bookworm/> (30.10.2020).

¹¹ *Опрос показал, какие книги чаще всего читают россияне*, 01.10.18, <https://ria.ru/20181001/1529672274.html> (30.10.20).

¹² J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa, *Potyczki z przekładem, czyli Akunin po polsku*, w: P. Fast (red.), *Kultura popularna a przekład*, „Śląsk”, Katowice 2004, s. 91–102; J. Jóźwiak, *Konteksty. Decyzje. Konsekwencje. Problemy przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2016; J. Lubocha-Kruglik, *Powieść kryminalna jako gatunek „zmącony”*. Aleksandra Marinina w polskich przekładach, w: J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa (red.), *Przestrzenie przekładu 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 99–110.

¹³ Zob. podstawę materiałową słownika: E. Białek, *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski. Коллокация в переводе. Русско-польский словарь*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.

z cyklu były tłumaczone na rosyjski z liczbą przypisów godną pracy naukowej, wkrótce *A na imię jej będzie Aniela* ukaże się we Francji; liczba przypisów nie jest znana¹⁴. Przekujmy zatem słowa autora cyklu na badanie poświęcone przypisom w przekładzie powieści kryminalnej retro *Zabójstwo pod cenzurą* (2007) na język rosyjski — *He-цензурное убийство* (2012).

O PRZYPISIE

Przypis to mikrotekst uzupełniający bądź objaśniający inny tekst — jego element, jest graficznie oznaczony¹⁵, nadawcą przypisu może być autor bądź wydawca książki oraz tłumacz. We współczesnych tłumaczeniach literatury pięknej przypisy zamieszcza się zwykle na dole strony lub na końcu utworu, w prasie — wewnątrz tekstu, ale w przeszłości przypisy wprowadzano także na marginesach (tzw. marginesia, glosy).

W kwestii etymologii słowa „przypis” i genologii przypisu: wyraz derywowany od czasownika „przypisać”, nazwa wskazuje na związek dodanego mikrotekstu z tekstem głównym. Przypisy, zwane w polskiej tradycji literackiej także przypiskami, stanowią pochodną starożytnych glos („objaśnień wyrazowych”) i scholii („objaśnień rzeczowych”) do tekstów¹⁶. Były to dopiski наносzone ręcznie przez czytelnika, kopistę¹⁷, również tłumacza. Glosy, które dały impuls do rozwoju praktyki leksykograficznej, wzbogacały zwłaszcza przekłady antyczne, biblijne oraz dawne teksty z pogranicza publicystyczno-urzędowego.

W literaturze przedmiotu można odnotować paralelne użycie terminów przypis (przypisek) i komentarz w odniesieniu do tekstu dodanego (przypis i komentarz jako różne mikroteksty)¹⁸. Są one

¹⁴ Zob. *Bio dłuższe, żartobliwe, w stylu „Przekroju”*, <https://marcinwronski.art.pl/files/3xbio.pdf> (30.10.20).

¹⁵ Do najczęściej stosowanych należą gwiazdki (asteryki) i oznaczenia cyfrowe.

¹⁶ H. Markiewicz, *O cytatach i przypisach*, TAIWPN UNIVERSITAS, Kraków 2004, s. 59.

¹⁷ *Wielki słownik języka polskiego PAN*, P. Żmigrodzki (red. nauk.), https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=70509&id_znaczenia=5182480&l=9&ind=0 (30.10.20).

¹⁸ Na różne ich rozumienie wskazuje zdanie: *Pracę możesz poszerzać przypiskami i komentarzami*, zob. *Inny słownik języka polskiego PAN, P–Ż*, M. Bańko (red.), PWN, Warszawa 2000, s. 375.

też utożsamiane i traktowane wymiennie, zarówno w sztuce przekładu, jak i leksykografii. Nie jest to nieuprawnione, jako że stanowią bliskoznaczniki, por. „przypis” – „dopisek, komentarz, glosa, wyjaśnienie, odsyłacz, adnotacja, przypisek, postscriptum”¹⁹. Ten tok myślenia znalazł odzwierciedlenie w definicji słownikowej *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*, w której stwierdza się, że przypis to „komentarz w tekście, dodany przez autora, redaktora, wydawcę lub tłumacza [...]”²⁰. W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego oba pojęcia są również uznane za tożsame (przypis = komentarz), por. komentarz to „[...] przypisy objaśniające, o charakterze historycznym, językowym itp., dodawane przez autora czy wydawcę do dzieła literackiego; uwagi (nie tylko pisemne) objaśniające, interpretujące jakiś tekst lub wydarzenie”²¹. Przypis jako sposób dodania informacji w przekładzie nie jest ujęty w definicjach w słownikach starszych²². Szerzej zastosowanie przypisu ujmuje nowsza leksykografia, co pozwala mówić zarówno o modyfikacji definicji słownikowych, jak i o dostrzeżeniu roli przekładu w jednojęzycznej leksykografii ogólnej. Co istotne, nie każdy przypis jest komentarzem rozumianym jako opinia, interpretacja, wypowiedź komentatorska *sensu stricto*. Niektórzy badacze przekładu czynią wyraźne rozróżnienie między przypisem a komentarzem. Dla przykładu, Zofia Kozłowska sygnalizuje kontrast między danymi pojęciami w odniesieniu do konkretnego obiektu przekładu (tekst naukowy), wychodząc z założenia, że komentarz tłumacza może być zawartością przypisu, ale nie musi być nią zawsze²³.

Niezależnie od powyższej uwagi również przypis (np. w przekładzie) rozumiany najogólniej jako dopisek o charakterze encyklopedycznym może być traktowany jako wypowiedź komentatorska w szerokim rozumieniu, ponieważ stanowi on objaśnienie lub uzupełnienie będące wynikiem interpretacji danego fragmentu oryginału lub wyrazu na etapie recepcji tekstu przez tłumacza –

¹⁹ A. Latusek, P. Pilarski, *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, M. Tomczyk (red.), Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2015, s. 444.

²⁰ *Wielki słownik języka polskiego PAN...*

²¹ *Słownik języka polskiego*, W. Doroszewski (red.), <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/komentarz;5441081.html> (30.10.20).

²² Zob. np. *Mały słownik języka polskiego*, S. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempicka (red.), PWN, Warszawa 1969, s. 671.

²³ Z. Kozłowska, *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 102.

1) recepcji ogólnej, tłumacz jako czytelnik; 2) recepcji szczegółowej, właściwej, translatorycznej, po której zapada decyzja o wyborze odpowiednika. Przypis może mieć cechy wyraźnej wypowiedzi komentatorskiej, tzn. zawierać klucz do interpretacji jakiejś partii tekstu, ukierunkowywać proces odbioru tekstu przez czytelnika, a nawet informować o trudnościach odczytania oryginału czy jego stanie (w tłumaczeniu przysięgłym). Poza przypisami tłumacz ma prawo do zamieszczenia tzw. noty tłumacza (pod nazwą *Od tłumacza* lub *Nota tłumacza*)²⁴.

Jedna ze złotych myśli o sztuce pisania autorstwa niemieckiego teologa Adolfa von Harnacka brzmi: „10. Umieszczaj swe przypisy tam, gdzie one przynależą, a więc nie na końcu książki, chyba że publikujesz swe przemówienie”²⁵. W tym świetle ulokowanie ich w bliskim sąsiedztwie z wyrazem objaśnianym można oceniać jako rozwiązanie proczytelnicze, zwłaszcza jeśli przekład tekstu wymagałby większej liczby przypisów. Z kolei przypisy końcowe mogą być postrzegane jako mniej skorelowane z tekstem głównym, mogące funkcjonować samodzielnie, w oderwaniu od tekstu²⁶. Przypis traktowany jest jako element obudowy dzieła, z punktu widzenia przekładu może być wykładnią wielowarstwowości tekstu oryginału, a zarazem tak kunsztu tłumacza, jak i jego niepowodzenia. Dyskusja w środowisku tłumaczy o celowości zamieszczania przypisów jest powszechnie znana, a zdania jej uczestników dość podzielone²⁷.

Przypisy tłumacza często stanowią technikę uzupełniającą tłumaczenie lub transpozycję nazw realiów, w tym onomastycznych. W ten sposób bywają też wyjaśniane elementy intertekstualne i treści implikowane, bardziej oczywiste dla odbiorcy oryginału, a mniej dla odbiorcy przekładu. Dodający przypis zakłada, że bez dodatkowej

²⁴ Z. Kozłowska, A. Szczęsny, *Tłumaczenie pisemne na język polski. Kompendium*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2018, s. 106.

²⁵ H. Markiewicz, *O cytatach ...*, s. 104, Zob. oryginał: „Stelle die Anmerkungen stets dorthin, wohin sie gehören, also nicht an den Schluß des Buchs – es sei denn, daß du eine Rede drucken läßt [...]”: A. von Harnack, *Über Anmerkungen in Büchern*, w: *Aus Wissenschaft und Leben*, Bd. 1, Gießen 1911, s. 148–162, <http://docplayer.org/112573602-Ueber-anmerkungen-in-buechern.html> (30.10.20).

²⁶ Zob. „затекстовые примечания”, А.Э. Мильчин (ред.), *Словарь издательских терминов*, Книга, Москва 1983, с. 100.

²⁷ Zob. np. prace w zbiorze: E. Skibińska (red.), *Przypisy tłumacza*, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław–Kraków 2009, zob. także: J. Delisle, H. Lee-Jahnke, M. C. Cormier (red.), *Terminologia tłumaczenia*. Przekład i adaptacja Teresa Tomaszewicz, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004, s. 79–80.

PRZYPISY TŁUMACZA...

pomocy odbiór tekstu przez adresata przekładu będzie powierzchowny. Przypis sygnalizuje zarazem, że dany element jest znaczący dla interpretacji, pełni funkcję narzędzia wyrównującego wiedzę odbiorcy przekładu względem wiedzy odbiorcy oryginału. W analogicznych sytuacjach mogą też wystąpić przypisy odautorskie. Dla przykładu, przypisami swoje utwory opatrywali autorzy dzieł historycznych i epepei narodowych z minionych epok. Tym sposobem słownictwo lub wątki fabuły objaśniał Adam Mickiewicz w *Dziadach* i *Konradzie Wallenrodzie*²⁸. Przypis jako rodzaj towarzyszącego tłumaczenia opisywającego, w odróżnieniu od technik podstawowych (w tym peryfrazji zastępującej jednostkę tłumaczoną w miejscu jej wystąpienia), pozostaje poza tekstem głównym jako tekst nieautorski, eksponuje wtórność przekładu wobec oryginału, rejestruje różnice między językami, kulturami oraz wiedzą ich reprezentantów.

Krótko o źródle treści przypisów tłumacza, któremu zwyczajowo jest przypisywane ich autorstwo. Rzeczywiście to tłumacz samodzielnie typuje jednostki przekładowo newralgiczne. W przypadku przypisów rzeczowych pewna ich część z pewnością bazuje nie tylko na wiedzy ogólnej tłumacza — jako eksperta, poligloty — ale także na innych pracach, które stanowią punkt wyjścia do sformułowania własnego przekazu.

PRZYPIS TŁUMACZA W KRYMINALE RETRO

Jakie elementy retrokryminału sprzyjają przypisom? W pierwszej kolejności będzie to słownictwo oddające koloryt epoki. Wzbogacanie przekładu o przypiski to też swego rodzaju wskaźnik zdolności interpretacyjnych tłumacza i preferowanej przez niego strategii reekspresji tekstu (egzotyżacja/adaptacja). Nie bez znaczenia jest też indywidualna ocena przypisu przez tłumacza jako sposobu na pokonanie nieprzekładalności, profilowanie adresata przekładu. Im dalsze są od siebie języki i kultury, im dalej w przeszłość prowadzi czytelnika autor, tym bardziej odległy staje się i tekst przekładu.

Zabójstwo pod cenzurą — powieść z akcją dziejącą się w latach międzywojnia, w mieście z bogatą historią, zabytkami, do których nawiązują legendy miejskie (ale które miasto ich nie ma?). Cechy ga-

²⁸ M. Stanisławski, *Mickiewiczowska sztuka przypisu. Część II (Konrad Wallenrod i Dziady cz. III)*, w: B. Mazurkowska (red.), *Komentarze i przypisy w książce dawnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 345–364.

tunkowe danego utworu niewątpliwie uzasadniają część przypisów uzupełniających wiedzę uprzednią adresata przekładu (rosyjskiego czytelnika) w miejscu pojawienia się elementu językowego współtworzącego tło historyczne i kulturowe.

W rosyjskim przekładzie pracujące w duecie tłumaczki Jelena Barzowa i Gajane Muradjan wprowadziły 64 przypisy, które, poza przypisami *stricte* językowymi, każdorazowo sygnowały *примеч. пер.*²⁹. Takie oznaczenie zwykle pojawia się przy pierwszym przypisie, dalej się go nie powtarza (jeśli nie zachodzi konieczność różnicowania autorstwa przypisów).

W analizowanym utworze zastosowano trzy rodzaje przypisów: przypis językowy (36); encyklopedyczny, inaczej merytoryczny, rzeczowy (27); redakcyjno-techniczny (1). Dwie pierwsze grupy przypisów wzajemnie się przenikają, a to dlatego, że część przypisów językowych wyjaśnia nazwy własne poprzez odniesienia historyczne, lokalizacyjne i in. Przypisy encyklopedyczne są poświęcone osobom, wydarzeniom, innym tekstom (pieśniom). Przypisy biograficzne są pośrednio także przypisami historycznymi. Przypis redakcyjno-techniczny (przypis 4) dotyczy zapisu rusycyzmów użytych w oryginale w funkcji stylizacyjnej: „Здесь и далее встречающиеся в тексте русские слова даны курсивом. — *Примеч. пер.*”³⁰

PRZYPIS JĘZYKOWY

Przypisy objaśniające wtręty obcojęzyczne (zapisane łacinką słowa, zwroty obcego pochodzenia: ang., franc., łac., niem.) są wprowadzane konsekwentnie. Poszczególne z nich są powszechnie znane, dlatego też dopiski z ich tłumaczeniem nie są niezbędne, np. *démodé* (przypis 40), *alias* (46), *in blanco* (51), *gentlemen's agreement* (60). Ponadto część z nich można zastąpić rosyjskim ekwiwalentem. Jaskrawy przykład to *vis-à-vis* (22), mający w tekście jedynie znaczenie lokalizacyjne. Łacinizm „*alias*” nie jest równoznaczny słowu „*кличка*” (jak podano w przypisie), może natomiast poprzedzać jego wprowadzenie.

Inny typ przypisów językowych obejmuje egzotyzy, eponimy, leksyką dawną, m.in.: „*харцер*”, „*корпорант*”, „*эндек*”, „*федора*”,

²⁹ М. Вроньский, *Нецензурное убийство*, пер. с польского Е. Барзова, Г. Мурадян, Мосты культуры, Гешарим, Москва 2012.

³⁰ Przypis wprowadzono przy historyzmie „*польский бунт*”, którego w danym miejscu oryginału nie było.

„осциллоскоп”, „фотопластикон”, „шустак”. Przypisy objaśniają też onimy pochodzenia antropomicznego czy w postaci abrewiatur: chrematonimy marketingowe (użytkowe)³¹ identyfikujące marki polskie lub zagraniczne («CWS», «Детefon», «Патек»), obiekty handlowe i instytucje („школа Феттеров”, „книжная лавка Гебетнера и Вольфа”, „КУЛ”, „ПКО”). Prawem do objaśnienia językowych nośników kolorytu epoki dysponuje również i sam autor powieści kryminalnej. W omawianym utworze Wroński korzysta jedynie z noty autorskiej, w której kreśli tło utworu³². Idąc tym tropem, niektóre z nazw ogólnych można pozostawić czytelnikowi rosyjskiemu do samodzielnego rozszyfrowania. Jako najmniej zasadne oceniam objaśnienia m.in. dla wyrazów „осциллоскоп”, „фотопластикон” (przypis jest zdecydowanie zbyt szczegółowy, choć wynika z troski tłumaczek o zakres recepcji fragmentu przez przeciętnego odbiorcę).

W jednej ze scen oryginału rozmówcy odwołują się do otoczonego kultem wizerunku Matki Bożej Ostrobramskiej, symbolu polskości, Wileńszczyzny. Tłumaczki nie podejmują próby semantyzacji fragmentu nazwy cudownego obrazu bezpośrednio w tekście. W przypisie 21 podają szerszą informację, ale wprowadzają dwa warianty nazwy, co nie sprzyja identyfikacji (częściej *Остробрамская икона Божией Матери*):

Módl się do Ostrobramskiej o karną kompanię, [...].
Молись Остробрамской [21]³³ о штрафной роте, [...].

Przypis 21. Чудотворная икона Остробрамской Божией Матери в Вильнюсе (Вильню). — *Примеч. пер.*

Jedną z cech gatunkowych retrokryminałów są toponimy budujące scenierię dawnych miast i minionych czasów. To poniekąd tłumaczy, dlaczego w przekładzie nie zrezygnowano z nazwy kurortu „Jurata”, a nawet dodano przypis. Co prawda, ze zwartego opisu czytelnik nie dowie się, że już w latach 30. był to modny kurort polskich elit (i dlatego, być może, toponim pojawia się w utworze)³⁴. W utworze innego ga-

³¹ A. Gałkowski, *Definicja i zakres chrematonimii*, „Folia Onomastica Croatica” 2018, knj. 27, s. 6.

³² W kolejnej powieści pn. *Kino Venus* Wroński zamieszcza przypisy językowe (słownictwo z jidysz).

³³ Numer przypisu w artykule podano w nawiasie kwadratowym. Literówka w nazwie, popr. *Остробрамской*.

³⁴ Poprawna forma w mianowniku: „Юрата”, nazwa odmienna.

tunku, dla którego onimy nie odgrywają tak istotnej roli w budowaniu kolorytu epoki, akceptowalna byłaby technika generalizacji (np. „[...] вернулась с отдыха в Юрате” — „[...] вернулась с отдыха на море”).

Przypis 53. Юрате — популярный польский курорт на Балтийском море. — *Примеч. пер.*

PRZYPISY ENCYKLOPEDYCZNE (MERYTORYCZNE, RZECZOWE) — PRZYPISY BIOGRAFICZNE

Nie mniej ważne w retrokryminale są antroponimy, dzięki którym świat przedstawiony przeplata się z realnym, staje się bardziej wiarygodny³⁵. Na kartach powieści pojawiły się odniesienia do osobistości ze świata literatury, sztuki i polityki: Józefa Chełmońskiego, Romana Dmowskiego, Jerzego Fałata, Józefa Hallera, Stefana Grabińskiego, Jana Kiepurę, Ignacego Krasickiego, Stanisława Wyspiańskiego i in. W oryginale nazwiskom nie zawsze towarzyszą imiona, czasem to nominacja stanowiska (np. Brzozowski, minister Józewski), w tekście niekiedy można wyczytać informację o profesji: „Może pan o tym przeczytać choćby u Krasickiego”. Pojedyncze nazwiska są użyte w nietypowych kontekstach: „— No profesor jak profesor. Po pięćdziesiątce, z brodą a la Haller”. O ile przypisy do wybranych polskich nazwisk są pomocne, to z objaśniania nazwisk postaci ogólnie znanych słuszniej zrezygnować (Karol May). W przypisie 57 zawarto informację o Stefanie Żeromskim (pisarz, dramaturg, działacz polityczny), wskazanie związku pisarza z pobliskim Nałęczowem³⁶ wyjaśniłoby czytelnikowi odwołanie do tej postaci w lubelskim retrokryminale:

Dotarli do Nałęczowa, gdzie ukrywał ich Żeromski, a dzisiaj...
Добрались до Наленчува, где их укрывал Жеромский [57], а сегодня...

PRZYPISY MILE WIDZIANE

Powieść jest bogata w aluzje. Jedną z pierwszych jest aluzja historyczna zawarta w porównaniu „panował ziąb jak za cara Mikołaja”³⁷. Aluzja do carskiego okresu Lublina pojawia się też nieco dalej, kiedy

³⁵ Antroponimy są także integralnym elementem utworów Akunina, zob. J. Józwiak, *Konteksty. Decyzje...*, s. 77–96.

³⁶ Zob. np. M. Mironowicz-Panek, *Stefan Żeromski i jego muzeum w Nałęczowie*, Muzeum Lubelskie w Lublinie, Lublin 2015.

³⁷ Podstawowa forma porównania to „jak za cara”.

przyjezdny, dzierżąc w ręku przewodnik po mieście, pyta o drogę do prawosławnego soboru. Znaczące są i jednostki onomastyczne — pytający nosi imię popularne w rosyjskiej antroponomii (Aleksander)³⁸, a także typowo rosyjskie nazwisko dzierżawcze (Swierżawin). Interesujący szczegół wychwyci odczytany w dziejach miasta odbiorca — wspomniany przewodnik nie jest fikcyjny, ale autentyczny, pochodzi z 1901 roku³⁹. W oryginale powieści pojawia się zarówno pełna jego nazwa („Ilustrowany przewodnik po Lublinie” Ronikierowej), jak i obiegowa (przewodnik Ronikierowej). Maria Antonina hr. Ronikierowa pisze w nim o okazałym soborze prawosławnym wzniesionym w 1877 r.⁴⁰ (wyburzonym po odzyskaniu niepodległości). W przekładzie przy pierwszym użyciu nazwisko autorki opuszczono. Data wydania jest kluczem do sceny na placu Litewskim: informacja w przewodniku jest nieaktualna, książka zostaje wyrzucona do kosza. Bez przypisu ten fakt zostanie odczytany przez odbiorcę rosyjskiego w sposób mocno uproszczony⁴¹.

W nocie autorskiej Wroński pisze o przygotowaniach merytorycznych poprzedzających powstanie cyklu. Efektem tego jest choćby bogato reprezentowane nazewnictwo miejskie. Akcja utworu nie pomija także lokali gastronomicznych Lublina, który w okresie międzywojnia tętnił życiem literackim i kulturalnym. Jednym z kultowych miejsc była, dziś już nieistniejąca, cukiernia Semadeniego, odwiedza ją i komisarz Maciejewski:

Postanowił zachować się jak wielu innych — wstąpić gdzieś na kawę i ciastko. „Europa” budziła zbyt świeże skojarzenia, więc zajrzał do cukierni Semadeniego.

Он решил поступить, как многие другие: зайти куда-нибудь на чашку кофе и пирожное. «Европа» пробуждала слишком свежие ассоциации, а потому он заглянул в кондитерскую Семадени.

Zbyt szeroko z kolei opisano księgarnię Gebethnera i Wolffa. Oceniając wagę informacji z perspektywy odbioru czytelnika — przy-

³⁸ Jedno z najpopularniejszych imion od końca XIX w. przez XX w.: A. B. Суперанская, А. В. Сулова, *О русских именах*, Авалонъ, Азбука-классика, Санкт-Петербург 2007, s. 92, 98.

³⁹ *Ilustrowany przewodnik po Lublinie ułożony przez M. A. R.* Część 1, Nakładem autora, Druk G. Paprockiego, Warszawa 1901.

⁴⁰ Tamże, s. 171: „1877 roku na placu litewskim między pałacem Gubernatora, a gmachem Rządu gubernialnego, postawiono cerkiew prawosławną [...]”.

⁴¹ W nocie autorskiej wspomina się ponownie o tym wydawnictwie, czytelnik może jednak nie połączyć danych wzmianek w logiczną całość.

pis o cukierni (informacja lokalna) byłby pożądany nie mniej niż skrócenie przypisu prezentowanego poniżej (zawężenie informacji ogólnej na korzyść lokalnej; nie jest istotna szczegółowa lokalizacja siedziby księgarni w Warszawie):

Przypis 13. «Гебетнер и Вольф» — известная варшавская издательская и книготорговая фирма, основанная в 1857 году Густавом Адольфом Гебетнером и Августом Робертом Вольфом на Краковском Предместье (дворец Потоцких), а позже и в Кракове; просуществовала до 1950 г. — *Примеч. пер.*

PRZYPIS A ZMIANY W ORYGINALE

Przypis może być też komunikatem o zmianach, które nastąpiły w przekładzie. Taką okoliczność na materiale tekstu językoznawczego omawia Zofia Kozłowska⁴². W przekładzie literackim zmiany mogą wystąpić, ale czytelnik nie zostaje o nich poinformowany. Znaczną modyfikację obrazu odnotowano w jednym z fragmentów z polsko-rosyjskim (carskim) wątkiem. Strapiony Swierżawin, który z przewodnikiem Ronikierowej w rękę szuka dawnego soboru, napotyka tylko jednego przechodnia. W przekładzie pojawia się dodatkowa postać — starzec w czapce konfederatce na głowie:

Через Краковское Предместье, опираясь на тросточку, шел по диагонали старик за восемьдесят с взъерошенными седыми волосами, в высокой конfederатке с гигантским орлом и в длинной темно-синей форменной тужурке с малиновыми лацканами. У Свержавина эта форма вызвала ассоциации со старой формой железнодорожника, армейскую она никак не напоминала. До него стало доходить, лишь когда полицейский, вместо того чтобы урезонить старичка или даже вклеить штраф, вытянулся по стойке «смирно» и отдал честь. И дошло окончательно, когда разглядел на эполетах ветерана цифры 1863 — дату начала польского бунта [4].

Można domniemywać, że tłumaczki podjęły próbę wyjaśnienia, niejako między wersami, tła budowy i rozbiórki soboru. Znaczący dla kierunku interpretacji jest wygląd starca (strój powstańca styczniowego), jego wiek oraz zachowanie policjanta (salutowanie jako oznaka szacunku), wreszcie data 1863 i nominacja oddająca rosyjską perspektywę odbioru powstania styczniowego — „польский бунт”. Opis zakłada aktywne czytanie: zryw niepodległościowy i jego niepowodzenie — cerkiew jako znak rusyfikacji — odzyskanie niepod-

⁴² Z. Kozłowska, *O przekładzie...*, s. 104, 110–111.

ległości — niechęć do symboli cara, także w wymiarze sakralnym — zburzenie cerkwi. W tym miejscu jako badacz przekładu mam pewną wątpliwość, czy oby na pewno przeciętny czytelnik wychwyci ukryty w tym obrazie przekaz i czy nie skupi się wyłącznie na jego aspekcie pragmatycznym (w przekładzie stosunek rozmówcy do tematu jest wyraźnie pejoratywny, w oryginale umiarkowany)⁴³. Zamiary tłumaczek niewątpliwie były szczytne, jednak czy rosyjski odbiorca prawidłowo zinterpretuje choćby nominację „конфедератка”? Znacznie prostszy zabieg — dodanie konkretnej informacji encyklopedycznej o historyczno-politycznych przyczynach budowy soboru oraz o dacie jej zburzenia. Wprowadzenie przypisu o przewodniku Ronikierowej pozwoliłoby też czytelnikowi na prostą dedukcję.

REFLEKSJE

Przypisy wprowadzone do przekładu w większości mają charakter ogólny (nazwiska, miejsca, realia), niemal nieobecne są przypisy traktujące o samym mieście. I choć przekład retrokryminału ułożonego w scenerii miejskiej, po pierwsze, nie powinien stać się przewodnikiem turystycznym, po wtóre, straty są częścią natury przekładu, to dostrzegam możliwość redukcji niektórych przypisów ogólnych na korzyść szczegółowych, „lubelskich”. Tłumaczki nie dokonują semantyzacji w tekście obcych nazw, nie sięgają do innych technik przekazu związanych z pokonywaniem nieprzekładalności (generalizacja, peryfrazja). Analiza wybranych przypisów wskazuje na określoną strategię przekładu retroelementów: wyjaśnianie tła ogólnego (tamte czasy) bez wyręczania odbiorcy przekładu w poznawaniu miejsca akcji, priorytet ogólnego nad szczegółowym. Odbiorca odczyta retroelementy zgodnie z zakresem swej wiedzy uprzedniej i wrodzonej docieklivosti: odbiorca prymarny (czytelnik polski, czytelnik jako mieszkaniec miasta), odbiorca pośredni i zarazem nadawca (tłumacz zdający sobie sprawę z cech gatunkowych tekstu), który dzieli się z odbiorcą finalnym częścią swoich interpretacji. Analiza pokazuje zarazem, że wiedza dostarczana w formie przypisów powinna być odpowiednio dawkowana, skompresowana i zweryfikowana.

⁴³ Taki efekt uzyskano poprzez dodanie nowego zdania: „– На Зеленой? Церковь? – уточнил с нескрываемым ехидством прохожий [...]”.

REFERENCES

- Bartos, Ewa. Niesporek, Katarzyna (Eds.). *Literatura popularna*. Tom 3: *Kryminal*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Białek, Ewa. *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski. Kollokatsiya v perevode. Russko-pol'skiy slovar'*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011 [Białek, Ewa. *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski. Коллокация в переводе. Русско-польский словарь*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011].
- Delisle, Jean. Lee-Jahnke, Hannelore. Cormier, Monique (Eds.) *Terminologia tłumaczenia*. Przekład i adaptacja Tomaszkiwicz, Teresa. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004. 79–80.
- Doroszewski, Witold (Ed.). *Słownik języka polskiego*, <<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/komentarz;5441081.html?>>
- Galkowski, Artur. “Definicja i zakres chrematonimii.” *Folia Onomastica Croatica*, 2018, knj. 27: 6 <<https://dx.doi.org/10.21857/mwo1vcz00y?>>.
- Gemra, Anna (Ed.). *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Kraków: emg, 2014.
- Guseynova, I. A. “Sredstva vossozdaniya istoricheskogo kolorita v sovremennykh otechestvennykh retrodetektivakh.” *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Gumanitarnyye nauki*, 2016, no. 6 (745), <<https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-vossozdaniya-istoricheskogo-kolorita-v-sovremennykh-otechestvennykh-retrodetektivakh>> [Гусейнова, И. А. “Средства воссоздания исторического колорита в современных отечественных ретродетективах.” *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки* 2016, no. 6 (745), <<https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-vossozdaniya-istoricheskogo-kolorita-v-sovremennykh-otechestvennykh-retrodetektivakh>> (30.10.20)].
- Harnack, Adolf von. “Über Anmerkungen in Büchern.” *Aus Wissenschaft und Leben, Bd. 1*. Gießen, 1911. 148–162, <<http://docplayer.org/112573602-Ueber-anmerkungen-in-buechern.html>> (30.10.20).
- Ilustrowany przewodnik po Lublinie ułożony przez M. A. R.* Część 1. Nakładem autora. Warszawa: Druk G. Paprockiego, 1901.
- Inny słownik języka polskiego PAN, P–Ż*. Bańko, Mirosław (Ed.). Warszawa: PWN, 2000. 375.
- Jóźwiak, Jolanta. *Konteksty. Decyzje. Konsekwencje. Problemy przekładu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. 77–96.
- Kaczyński, Paweł. “Kryminal historyczny — próba poetyki.” *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Red. Gemra, Anna. Kraków: emg, 2014. 192.
- Kozłowska, Zofia. *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Kozłowska, Zofia. Szczęsny, Anna. *Tłumaczenie pisemne na język polski. Kompendium*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2018. 106.
- Krzywicka, Ewa. “Polska powieść kryminalna retro. Czołowi przedstawiciele subgatunku i ich pomysły na cykle.” *Literatura popularna*. Tom 3: *Kryminal*. Bartos, Ewa, Niesporek, Katarzyna (Eds.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019. 206.
- Latusek, Arkadiusz, Pilarski, Przemysław. *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*. Tomczyk, Marta (Ed.). Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2015.

PRZYPISY TŁUMACZA...

- Lichański, Jakub Z. "Współczesna powieść kryminalna: powieść sensacyjna czy powieść społeczno-obyczajowa? Próba opisu zjawiska (i ewolucji gatunku)." *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Gemra, Anna (Ed.). Kraków: emg, 2014. 13.
- Lubocha-Kruglik, Jolanta, Małysa, Oksana. "Potyczki z przekładem, czyli Akunin po polsku." *Kultura popularna a przekład*. Fast, Piotr (Ed.). Katowice: "Śląsk", 2004. 91–102.
- Lubocha-Kruglik, Jolanta. "Powieść kryminalna jako gatunek 'zmacony'. Aleksandra Marinina w polskich przekładach." *Przestrzenie przekładu 2*. Lubocha-Kruglik, Jolanta, Małysa, Oksana (Eds.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017. 99–110.
- Mały słownik języka polskiego*. Skorupka, Stanisław, Auderska, Halina, Łempicka, Zofia (Eds.). Warszawa: PWN, 1969.
- Markiewicz, Henryk. *O cytatach i przypisach*. Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS, 2004.
- Mazurkiewicz, Adam. "Tendencje rozwojowe współczesnej polskiej literatury kryminalnej." *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Gemra, Anna (Ed.). Kraków: emg, 2014. 167.
- Mil'chin, Arkadiy E. (Ed.). *Slovar' izdatel'skikh terminov*. Moskwa: Kniga, 1983 [Мильчин, Аркадий Э. (Ed.) *Словарь издательских терминов*. Москва: "Книга", 1983].
- Mironowicz-Panek, Maria. *Stefan Żeromski i jego muzeum w Nałęczowie*. Lublin: Muzeum Lubelskie w Lublinie, 2015.
- Opros pokazal, kakiye knigi chashche vsego chitayut rossiyane*, 01.10.18, <https://ria.ru/20181001/1529672274.html> [*Опрос показал, какие книги чаще всего читают россияне*, 01.10.18, <https://ria.ru/20181001/1529672274.html>].
- Skibińska, Elżbieta. *Przypisy tłumacza* (Ed.). Wrocław–Kraków: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.
- Stalo izvestno otnosheniye rossiyan k chteniyu knig*, 8.08.19, <<https://lenta.ru/news/2019/08/08/bookworm/>> [*Стало известно отношение россиян к чтению книг*, <<https://lenta.ru/news/2019/08/08/bookworm/>>].
- Stanisz, Marek. "Mickiewiczowska sztuka przypisu. Część II (Konrad Wallenrod i Dziady cz. III)." *Komentarze i przypisy w książce dawnej*. Mazurkowska, Bożena (Ed.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019. 345–364.
- Superanskaya, Aleksandra V., Suslova, Anna V. *O russkikh imenakh*. Sankt-Peterburg: Avalon, Azbuka-klassika, 2007 [Суперанская, Александра В., Суслова, Анна В. *О русских именах*. Санкт-Петербург: Авалонъ, Азбука-классика, 2007].
- Vron'skiy, Marchin. *Netsenzurnoye ubiystvo*, per. с pol'skiego Ye. Barzova, G. Muradyan. Moskwa: Mosty kul'tury–Gesharim, 2012 [Вроньский, Марчин. *Нецензурное убийство*, пер. с польского Е. Барзова, Г. Мурадян. Москва: Мосты культуры–Гешарим, 2012].
- Żmigrodzki, Piotr (Ed.). *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=70509&id_znaczenia=5182480&l=9&ind=0>.
- Wroński, Marcin. *Morderstwo pod cenzurą*. Redhorse, 2007. *Bio dłuższe, żartobliwe, w stylu „Przekroju”*, <<https://marcinwronski.art.pl/files/3xbio.pdf>>.